

АФАНАСЬЕВА Т. А.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРИЗИСНА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГА

В статье раскрывается сущность профессионального кризиса. Проанализированы подходы относительно определения дефиниции «кризис». Определены существенные признаки профессионального кризиса, выделены типы профессиональных кризисов.

Ключевые слова: профессиональный кризис, кризис профессионального развития психолога, виды кризисов, результат кризиса.

AFANASYEV T. A.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT PSYCHOLOGIST CRISIS

The article reveals the entity of professional crisis. Analyzed the approaches concerning the determination of the definition of «crisis.» Identified the significant features of a professional crisis, marked types of professional crisis.

Keywords: professional crisis, a crisis of professional development of psychologist, types of crises, the result of the crisis.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2013 року.

УДК 159.9

БАБАЯН Ю. О.

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена розмежуванню понять «компетенція» та «компетентність». Розкривається зміст поняття «рефлексивна компетентність».

Ключові слова: компетенція, компетентність, рефлексія, рефлексивна компетентність.

Сьогодні вищий навчальний заклад має забезпечити формування інтелектуальної, творчої та ініціативної особистості, здатної ефективно діяти у складних, нестандартних ситуаціях, бути успішною і сприяти розвитку суспільства. Отже, завдання вищої школи полягає не тільки у тому, щоб дати студентам певний обсяг знань і вмінь, але й сформувати людину, здатну творчо мислити, приймати рішення, мати свою позицію, брати на себе відповідальність, адаптуватися до умов життя, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, тобто компетентну особистість.

Мета статті: висвітлити узагальнені відомості про поняття «компетентність» і «рефлексивна компетентність».

Останнім часом у науковий обіг увійшли поняття «компетентність» і «компетенція», які використовуються для позначення різних явищ. Аналіз літератури з цієї проблеми показує всю складність, багатомірність і неоднозначність трактування самих понять «компетенція» і «компетентність».

Над визначенням та розмежуванням цих понять працюють учені різних галузей знань (лінгвісти, соціолінгвісти, лінгвокультурознавці,

психологи, педагоги тощо), а також, на більш узагальненому рівні, міжнародні організації сфери освіти. Найвідоміші праці В. Байденко, Г. Беліцької, Н. Бібік, Л. Берестової, Н. Грішанової, І. Гудзик, І. Зимньої, Н. Кузьміної, В. Куніциної, А. Маркової, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равена, Г. Селевко, Р. Уайта, Н. Хомського, А. Хуторського становлять основу досліджень цих явищ, дають змогу визначити аналізовані терміни як динамічні поняття.

Поняття «компетентність», «формування компетентності» прийшли до нас із західних педагогічних словників. Компетентність стала розглядатися як особистісна категорія, а компетенція як складова «анатомії» компетентності [7; 8].

Найбільш загальним є визначення компетенції як сукупності знань, умінь, навичок, способів дії та ставлень особистості у ракурсі певного предмету, галузі знань. А. Хуторський вважає, що компетенція у перекладі з латинської «competentia» означає коло питань, з якими людина добре обізнана, пізнала їх і має досвід. Компетенція включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що стосуються певного кола предметів і процесів, та необхідних для якісної про-

дуктивної діяльності стосовно них. А компетентність – набуття, володіння людиною відповідною компетенцією, яке включає його особисте ставлення до неї та предмету діяльності [14].

Загалом компетентність – це характеристика, що дається людині внаслідок оцінювання ефективності / результативності її дій, спрямованих на розв'язання певного кола значущих для певного співтовариства завдань / проблем. Не слід протиставляти компетентність знанням чи вмінням і навичкам. Поняття компетентності є ширшим поняттям за знання, або вміння, або навички, воно містить їх у собі [8].

Появу цих понять прийнято пов'язувати з дослідженнями відомого американського лінгвіста Н. Хомського у 60–70-ті роки ХХ століття. Він визначив поняття компетенції як категорію теорії навчання мовам. За Хомським, використання мови тісно пов'язане з мисленням і навичками, тобто з досвідом людини. Інший дослідник – Р. Уайт, доповнив поняття компетентності особистісними якостями і мотивацією. Таким чином, на першому етапі дослідження проблеми компетентності – 1960–1970 рр. ХХ століття – поняття компетентності вводиться у науковий апарат та здійснюється розмежування понять компетенція і компетентність. З цього часу у теорії навчання мовам починається вивчення різних видів мовної компетентності.

Другий етап – 70–90-ті роки ХХ століття – характеризується тим, що категорії компетенція/компетентність починають використовуватися у різних галузях: теорії та практиці навчання іноземним мовам, професіоналізму в управлінні, керівництві, у навчанні спілкуванню (комунікативна компетентність); активно розробляється поняття «соціальна компетентність».

На третьому етапі, який почався наприкінці ХХ століття і триває до сьогодні, поняття компетентність стає предметом усебічного аналізу і дослідження. Проблема формування компетентності особистості безпосередньо пов'язується з ідеєю підготовки індивіда не тільки у якості спеціаліста, професіонала своєї справи, але і як особистості, члена колективу і соціуму [11].

Природа компетентності полягає у тому, що оптимальні результати у вирішенні проблем можна одержати лише у випадку глибинної особистісної зацікавленості людини. Повноцінно можуть жити та працювати лише люди, здатні зробити самостійний вибір і прийняти самостійне рішення.

Саме ці обставини зумовлюють необхідність оволодіння ключовими компетентностями, які

дають особистості можливість реалізовувати у житті пізнавальний (обсяг і якість інформації, способи оволодіння знаннями, вмінням учитися, підходом до знань як інструменту розв'язання життєвих проблем), духовно-моральний (етичні норми, смисложиттєві та духовні цінності, життєві стратегії, цілі, переконання), творчий (наявний репертуар умінь та навичок, здібностей до творчих, продуктивних та репродуктивних дій, міра їхньої реалізації у певній сфері діяльності та спілкуванні), комунікативний (культура спілкування, діалогу, толерантність, характер та міцність контактів з людьми, багатство системи і репертуару соціальних ролей, які виконує особистість), естетичний (рівень та інтенсивність художніх потреб та інтересів особистості) потенціали. Всі вони компетентнісно спрямовують процес розвитку та саморозвитку особистості.

Пристаючи до вивчення поняття «компетентність», необхідно звернутися до визначення цього поняття у сучасних словниках.

«Словник іноземних мов» пояснює «компетентність» як володіння знаннями, які дозволяють судити про будь-що, висловлювати вагому авторитетну думку [11, с.281].

Словник української мови дає таке визначення: компетентний – це той, хто «має достатні знання в якій-небудь галузі, з чим-небудь добре обізнаний, тямучий, ґрунтується на знанні, кваліфікований» [12, с.250]. Тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела розглядає компетентність як певну суму знань особистості, яка дозволяє їй судити про щось, висловлювати переконливу, авторитетну думку [3].

Інше словникове джерело дає таке визначення: «компетентність – соціально-психологічна здатність індивіда ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми у системі міжособистісних стосунків. Формується під час освоєння індивідом систем спілкування та включення у спільну діяльність. До її складу входять:

- 1) уміння орієнтуватися у соціальних ситуаціях;
- 2) уміння правильно визначати особливості та емоційні стани інших людей;
- 3) уміння обирати адекватні способи звернення до співрозмовників і реалізовувати їх у процесі взаємодії. Особливу роль відіграє уміння поставити себе на місце іншого (рефлексія; емпатія)» [4, с. 281].

Філософське поняття позначає компетентність як інтегральну властивість особистості, яка характеризує її прагнення і здатність

(готовність) реалізувати свій потенціал (знання, вміння, досвід, особисті якості тощо) для успішної діяльності у визначеній галузі. На думку філософів, ключові компетентності – це група базових цінностей, від яких залежить успішність життя особистості у майбутньому і які збігаються з принципами головних теорій моралі сучасного суспільства: досягнення успіху, вибір власного напрямку самореалізації у житті, розуміння себе і власного внутрішнього світу, глибокі особистісні стосунки.

Дж. Равен визначає компетентність як можливість установаження зв'язку між знаннями і ситуацією, як здатність знайти, виявити знання і дію (процедуру), які можна застосувати до розв'язання проблеми (соціальної ситуації). У своїй книзі «Компетентність у сучасному суспільстві, виявлення та розвиток» він розглядає компетентність як явище, «яке складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного, ... деякі відносяться до когнітивної сфери, а інші – до емоційної, ... Ці компоненти можуть заміщувати один одного як складові ефективної поведінки» [10, с. 253].

Українські вчені О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення у вітчизняній науковій літературі набуло визначення компетентності як «сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію».

Л. Сохань вказує, що «компетентність – це здатність людини вирішувати життєві проблеми, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях» [6, с. 7].

Н. Гавриш визначає компетентність як особистісну, складну характеристику людини, що засвідчує достатню її обізнаність, умілість, вправність у певному колі питань. Отже, на думку автора, компетентність – це особистісна якість, а компетенція – коло питань, за якими зазначену якість характеризують. Компетенції є важливим компонентом структури особистості, в яких фокусується її життєвий досвід, здобутий особистістю у діяльності, взаємодії та спілкуванні.

Компетентність – це синонім понять «поінформованість», «обізнаність», «досвідченість», «авторитетність», що конкретизується щодо різних галузей (соціальної, культурної, комунікативної, життєвої, інформаційної, професійної, громадянської та ін.). Отже, компетентність – це загальна характеристика особистості, яка відо-

бражає високий рівень знань (умінь, навичок) та досвіду, компетенція – це коло питань, у яких особистість є обізнаною і на основі чого їй може бути надане коло обов'язків та повноважень.

Компетентність – базова характеристика людини, яка причинно пов'язана з оцінкою на основі критеріїв ефективності і/або найкращого виконання у професійній діяльності чи у ситуаціях взагалі.

У наукових працях до поняття компетентності включають, крім загальної сукупності знань, ще й знання можливих наслідків конкретного способу впливу, рівень умінь та досвід практичного використання знань.

Рівень компетентності визначається трьома складовими: рівень знань, досвід (що людина робила з того, що знає) та особистісні якості (лідерство) [8, с. 24].

На думку Дж.Равена, основними складовими компетентності є внутрішньо вмотивовані характеристики, пов'язані з системою особистісних цінностей (ініціативність, лідерство, безпосередній інтерес до механізмів роботи організації, суспільства загалом, а також до роздумів про можливий вплив на неї саму); уявлення та очікування, пов'язані з механізмами функціонування суспільства та роллю людини у ньому (уявлення особистості про саму себе й про ту роль, яку вона сама відіграє у суспільстві) [10].

С.Архипова у якості складових компетентності пропонує певні характеристики. Згідно з її підходом, гностична чи когнітивна характеристика відображає наявність необхідних знань, обсяг та рівень яких є головною характеристикою компетентності. Регулятивний компонент дозволяє використовувати наявні знання для розв'язання різноманітних завдань у процесі життєдіяльності особистості. У свою чергу, регулятивна характеристика містить у собі проєктивну і конструктивну складові, що проявляються в умінні прогнозувати і приймати ефективні рішення. Рефлексивно-статусний компонент дає право за рахунок визначення авторитетності діяти певним чином. Нормативна характеристика відображає коло повноважень у певній сфері діяльності. Важливою є й комунікативна характеристика, оскільки і поповнення знань, і практична діяльність завжди здійснюються у процесі спілкування та взаємодії [1].

Зупинимось детальніше на розкритті поняття «рефлексивна компетентність».

Сутність рефлексивної компетентності суб'єкта визначається як «володіння тими чи іншими знаннями і вміннями, адекватними діяль-

ності, яка здійснюється» [13, с. 267]. Під рефлексивною здібністю розуміють здібність суб'єкта здійснювати рефлексію відносно різних видів і галузей власної активності, професійної діяльності і соціальної практики.

Рефлексивна компетентність включає: поінформованість щодо процесів актуалізації, розгортання рефлексії і спрямованої реалізації рефлексивної культури у плані осмислення та подолання стереотипів мислення й утворення нових (креативно-іноваційних) змістів професійної свідомості з метою саморозвитку і самовдосконалення професійної діяльності. Рефлексивна компетентність – це професійна якість особистості, що дозволяє найбільш ефективно й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності [5].

Проблема рефлексії має комплексний, багатоаспектний характер, який проявляється у її міждисциплінарному статусі. У своєму теоретичному, концептуальному розумінні рефлексія виступає як форма активного переосмислення людиною того чи іншого змісту індивідуальної свідомості, діяльності, спілкування.

Залежно від того, яка саме предметна дійсність відбиває, рефлексується і перетворюється людиною, виділяються типи рефлексії: інтелектуальну, особистісну, комунікативну, кооперативну.

За допомогою інтелектуальної (когнітивної) рефлексії утворюються знання про об'єкт і способи дії з ними. Об'єктом особистісної рефлексії є процес переосмислення «Я», вчинки й образи «Я» як індивідуальності. Об'єктом комунікативної рефлексії є представлення про внутрішній світ іншої людини і причини її вчинків. Рефлексія у цьому випадку – специфічна якість пізнання людини людиною. Об'єктом кооперативної рефлексії є знання про рольову структуру і позиціональну організацію колективної взаємодії.

Професійна рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, що вимагає обрана професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями. Ці уявлення розвиваються і допомагають людині сформулювати отримані результати, передбачити цілі подальшої роботи, скорегувати свій професійний шлях.

На жаль, сучасні освітні стандарти більшою мірою націлюють на отримання майбутніми спеціалістами знаннями, ніж на формування його професійно значущих особистісних характеристик. Між тим, у сучасних дослідженнях з психо-

логії, педагогіки рекомендується переходити до нових освітніх і виховних технологій, а саме: до особистісно орієнтованого навчання і виховання. У світлі цього підходу важливе значення для підготовки спеціаліста будь-якого профілю має розвиток у нього професійної рефлексії як якості особистості, мислення й умови, необхідної для його творчої самореалізації і досягнення високого рівня професійної майстерності.

Рівень розвитку рефлексивної компетентності стає визначальним чинником досягнення високих результатів у діяльності. Здатність зайняти дослідницьку позицію стосовно своєї практичної діяльності і самого себе як її суб'єкта, засновану на рефлексивних властивостях свідомості, може слугувати критерієм у визначенні рівня професіоналізму фахівця [2].

Список використаних джерел

1. Архипова С.П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С.П. Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. — К.: Аспект-Поліграф, 2004. — Вип. 2(7). — С.15—24.
2. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. — Псков: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. — 216 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і голов. ред. В. Т. Бусел] — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
4. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика / С.Ю. Головин. — Минск-Москва: Харвест АСТ, 2001. — 654 с.
5. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. — 752 с.
6. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник / [за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Гессен]. — К.: Богдана, 2003. — 520 с.
7. Запєвалина О.В. К вопросу о компетентности и компетенции в российской педагогике (в контексте медиаобразования) / О.В. Запєвалина // Юбилейный год. Кафедра педагогики ИГЛУ: история и современность. — Иркутск: Изд-во Иркут. гос. лингв. ун-та, 2008. — С. 105 — 111.
8. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій // Зарубіжна література. — № 23 (47) грудень. — 2006. — С. 16 — 28.
9. Лазуріна Н.П. Компетентність особистості: до питання конститування проблеми / Н.П. Лазуріна // Вісник Житомирського держ. ун-ту. Вип. 54. Філософські науки. — Житомир: ЖДУ, 2010. — С. 22 — 26.
10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. — М.: КоГито-Центр, 2002. — 257 с.
11. Словник іншомовних слів / Уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. — К.: Наукова думка, 2000. — 680 с.
12. Словник української мови. Т. 4. — К.: Наукова думка, 1973. — 840 с.
13. Степанов С.Ю. Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности / Степанов С.Ю., Полищук О.А. // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. — Новосибирск: НГУ, 1995. — С. 266 — 271.
14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. — 2003 — № 2. — С. 58 — 64.

БАБАЯН Ю. А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Статья посвящена разграничению понятий «компетенция» и «компетентность». Раскрывается содержание понятия «рефлексивная компетентность».

Ключевые слова: компетенция, компетентность, рефлексия, рефлексивная компетентность.

BAVAIAN J. A.

THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF REFLEXIVE COMPETENCE OF A PERSON

The article deals with problem of determination of the concept «competency» and «competence». The contents of the terms «reflexive competence» is revealed in the article.

Keywords: competency, competence, reflection, reflexive competence

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2013 року.

УДК 159.9:316.6

БЛИНОВА О. Є.

Херсонський державний університет

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ У РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються механізми соціального пізнання та соціального мислення особистості у нестабільні періоди розвитку суспільства, серед яких значущим є механізм соціальної стереотипізації.

Ключові слова: соціальне пізнання, соціальне мислення, соціальний стереотип, стереотипізація.

У сучасній психології активно розробляється проблема соціального мислення та соціального пізнання. Соціальність мислення виявляється через потребу особистості усвідомити себе і свою позицію у соціальній дійсності, свої соціальні ідентифікації, особистісне самоздійснення.

Проблема стереотипізації як одного з найважливіших механізмів соціалізації та розвитку самосвідомості широко аналізувалася у дослідженнях: О. Бодальова, Е. Еріксона, Дж. Міда, Б. Паригіна, Г. Тарда, Г. Теджфела. У контексті соціальної перцепції її розглядали: Г. Андреева, А. Коваленко, С. Кондратьєва, М. Корнев, Г. Келлі, Т. Ньюком, Г. Олпорт, М. Осгуд, Д. Тібо, Г. Хоманс, Ф. Хайдер.

Стереотипи, як і будь-яке соціальне явище, існують за певними законами, одним із них є закон збереження стереотипів, який проявляється у тому, що стереотипи можуть відтворюватись через такі елементи духовного життя, як: традиції, звичаї, система виховання, освіти, навіть тоді, коли матеріальні умови життєдіяльності людини, що їх породили, вже суттєво змінилися. Сила духовного чинника досить велика і їй можна протиставити лише таку нову реальність, яка потребує свідомості та поведінки, адекватних іншим програмам взаємодії людини з середовищем її існування. Якщо колишній стереотип продовжує активно відтворюватись, то він почи-

нає гальмувати самі зміни, які відбуваються у системі практичних відносин людини з природою та створеним нею світом матеріальної та духовної культури.

Наявність соціального стереотипу, хоча він і не завжди відповідає потребі у точності та диференційованості сприйняття суб'єктом соціальної дійсності, відіграє суттєву роль в оцінці людиною оточуючого світу, оскільки дозволяє значно скоротити час реагування на зміни у реальності, прискорити процес пізнання. Разом з тим, виникаючи в умовах обмеженої інформації про об'єкт, що потребує адекватного сприйняття та оцінки, соціальний стереотип може виявитись хибним та виконати консервативну, а іноді реакційну функцію, сформувавши помилкове знання соціальної істоти, та серйозно деформувати процес міжособистісної взаємодії.

Особистість мислить про соціальну дійсність у цілому та водночас встановлює певні взаємини з іншими людьми, проходить етапи свого життєвого шляху (К.О. Абульханова). Це надає можливість говорити про подвійну детермінацію соціального мислення кожної особистості. Перша йде від суспільства та діє у багатоманітності різних форм – це суспільні поняття, установки, соціальні норми, цінності, ідеали, це стереотипи, що дитина засвоює з раннього дитинства, які визначають її поведінку і спосіб мислення. Крім того, на